

З тинажем діло ішло гаразд. Але деякі історичні персонажі, необдітні по сценарію, рішуче ховались од мене.

Так, портрет жандарського полковника Дубельта, який був начальні. III-го від. і допитував Шевченка, не було ні в музеях, ні в архівах, ні в спеціальних виданнях, і вже в серпні я знайшов його у проф. Макаренка в Київі.

Так саме було і з „мочемордою“ Закревським. Проф. Щербаківський шойно на-весні купив в Ленінграді невідомий досі малюнок Шевченка—портрет Закревського.

Интересна постать „мочеморди“—розжирілого пана в халаті і в шапочці з китичкою.

Фотографію будинку цього-ж Закревського (де по сценарію плячуть мочеморди) я випадково дістав од учителя під час експедиції до Пирятина.

Жандарську форму одержі мені розшукали у Ленінградських архівах т.т. Потоцький та Неліов.

Праця моя ускладнялась тепер тим, що я мусив знайти місцевість, подібну до Кирилівки і обов'язково з панським палацом, близько од залізниці.

Справа в тім, що весною експедиція ВУФКУ з Чардиніним і т. Бузьком виїздила до Кирилівки і повернулася з сумним висновком: ніяк не можна здійснити сцен з дитинства Шевченка на його батьківщині. Кирилівка розрослася і змішлася з Моринцями. Могила, що біля неї забудувився малий Тарас, шукаючи залізних стовпів—опинилась тепер серед села і на ній збудовано хату. Село перетворилося в містечко, багато хат відкрито залізом. Подвір'я Шевченка змінилось. Хата нова.

Простудіювавши в музеї кирилівські пейзажі (Дядченка) і фотографії, та порадившись з акад. Ефремовим і проф. Щербаківським, знавцями краю, ми рішили спинитися на м. Верховні на Сквирщині. Прекрасна хвиляста розлога місцевість. Ліси, гаї, ставок і річка... Цілі кутки старолавної забудови. Палац, будований італійцем в 1812 році (витриманий ампір) в руках сел'гос. комбіната. Старий панський маєток, що належав колись графам Ржевуським та Ганським і викликав захоплення Бальзака, жонатого з верховенською дідичкою Евеліною Ганською.

Експедиція з Кавказа перекинулася на Україну, і ми на початок жнив, з кошами повними одержі й реквізиту, з допоміжною бричкою й возами, з крикливим автомобілем, вторглися в сонне село. Тут в Верховні—Кирилівці повинні були зняти багато сцен з дитинства Тараса, рекрутський набір, робота на панщині, сцени з повороту Тараса на батьківщину і багато інших.

Мені довелося їздити по околицях, вишукувати відповідні місця для епізодів, діставати гарні воли для чумаків, слідити за одержою артистів і доглядати на зйомках за оформленням побутових звичаїв.

Селянська одяга, пошита в майстернях, була, що називається, „з голки“: чиста, чепурна, новенька.

Натурщики, одягнені в ню, були-б театральними „пейзажами“, а не косарями й жінцями з важкої панщини. Довелося спеціально обробляти одягу: бризкати водою, волочити по землі, викидати на сонце.

Почалися зйомки.

Бідаки селяни, що завдяки торішньому неврожаю, здорово голодували—старалися наперобі „попасти в артисти“. Ще до сходу сонця їх юрби тинались під костюмерною, змішуючись з артистами, навербованими нами в Київському Соробмисі.

Між цими селянами особливо виділився цікавий лід восьмидесятилітній, чепкий і жвавий Мусій Джюра, взятий режисером на роль Тарасового діда. Він ще пам'ятав, як неолітком за панщини сам ходив за матір робити.

Він не грав, а жив і почував по сценарію. Потім ми його возили до Одеси закінчувати роль в хаті. Цей дід, що ніколи не виїздив з Верховні, живо пристосовувався до культурного життя. Їздив по залізниці, на авто, на трамваю, грав в павільйонах під юпітерами і ніде не виявляв ні розгубленості, ні здивовання.

Почалися жинва. Заснували по селі панські прикащики в високих кашкетках і особливих жилетах кріпацького крою (по Мартиновичу), по викрійці, зробленій мені дідом-кравцем з-під Золотоноші (село Білоусівка).

Піп і попаця—за музейними портретами, жінки в старосвітських очіпках і плахтах, дядьки в штанах, з широкою матнею і в сорочках.

Дядькам дуже вподобалась одяга—„сама для жинв! Вільно в полі робити з широкими рукавами, ніж в теперішньому вузькому“.

З чумацькою валкою було особливо багато мороки. Сонця не було видно. Переодягати чумаками дядьки з волами сніди вже другу добу й лягались.

Вдома кипіла робота і їх пекла нетерплячка скоріше вернутися на жинва, а тут не пускають! Небо хмарилось, і т. Завелев—оператор, рішуче заявляє, що знімати не можна.

Великі важкі воли, запрягані в незграбні мажі, кремезні дядьки в довгих чумацьких кереях—все це розташувалося на вузькій улочки в повній „боевій готовності“.

Нарешті—сонце!.. Дядьки підбадьорились.

Вся Людвінський—малий Тарас, перестав пустувати. Помрежі заметушилися, встановлюючи деп.

Чумацька валка посунулася на зустріч з малим Тарасом. Апарат метр за метром зафіксував дію.

В Київі мали пройти сцени з приїздом Шевченка на Україну, з похоронами і т. д.

Тепер мені уже доводилось повсякчас пильно слідкувати, щоб ні одна дрібниця з сучасного життя—ні вівіска, ні електричний ліхтар, ні провуда, ні нова будова, ніщо під час зйомки не вишло в поле кадра і не зіпсувало картини.

В сцені повороту Шевченка з Петербургу—ділжанс повинен був спинитися перед поштовою станцією. Взятий нами в Броварах старинний ділжанс був занадто обдуртий і дощами злитий. Треба було, не змиваючи слідів потертості, надати йому вигляд гідного вжитку: підправити й підфарбувати де-не-де.

Дістали з Сорабіса художників, яким я пояснив, що саме треба підмалювати.

Уявіть собі мій жах, коли я, навідавшись потім до ділжанса, побачив його матово-чорним, цілком замальованим. І колеса й шпиди, що повинні були з далекої дороги вкритись курявою, і навіть мідна ручка од двередь,—все було рів-

енько замальовано чорною фарбою. Треба було найняти нових робітників, щоб змити ці сліди „усердя не по разуму“.

Згори на ділжанс ми навантажили старовинні чемодани. Перед будником почти, що зберігся без зміни від 40-х років, не було в часи Тараса брукованої дороги, і ми заспали брук піском.

Проводів зняти нам не дозволили і ми, на жаль, не змогли зняти поштову станцію цілком, а обмежились тільки танком ІІ.

В сцені з виносом труни Шевченка з церкви Різдва на Подолі довелось набратися немало клопоту. Сама церква лишилась без архітектурних змін. Тільки середні двері, через які треба було виносити труну, лавно були забиті, закладені і з середини заставлені іконами. Прийшлося за день до зйомки розмурувати їх.

Зранку почалась зйомка. На руках студентів Шевченкова труна.

Чоловік 500 натурщиків, одягнених в костюми 60-х років. Приятелі поета—Лазаревський, Честахівський, родичі, прихильники, діти, хор і... поліція та кінні жандарми...

Все це запрудило вулицю перед старою церквою. Трамвайний рух припинено. Почалася неприємна метушня.

Знизу і зверху напірали трамваї, візники, публіка. Зацікавлена публіка нікого не слухала, змішувалась з костюмірованими натурщиками і лізла просто на апарат. На шаста в форму поліції й жандармів були одягнуті міліціонери. Вони, нарешті, примусили публіку слухатися і навели порядок.

Для сцени зустрічі киянами труни з тілом Тараса за Дніпром, всю цю переодягнуту трупу чоловіка в 500 треба було перекинути на той бік Дніпра на Чернигівщину. Ні трамваїв, ні авто, ні човнів не вистачало. З великими труднощами нарешті перебралися до місця, де я впорядив чернигівську заставу, поставивши пасастого шлагбаума з вартовим москалем. Погода була неможлива. То дощ, то сонце. Нарешті ринула злива. Жінки в рясних довгих убраннях, муштини в сюртуках і ціліндрах або шляхах, поліцаї, всі обмокли, задрипались, чеботи порозжисали. Порозбігались ховатися од зливи хто куди міг.

Для сцен з могилою Шевченка ми знайшли місце біля Лаври, на одкосах. Робити зйомки на самій могилі поета під Каневом не можна було, бо могила перероблена по новому, і замість хреста стоїть новий пам'ятник. Ми відшукали відповідне місце: той же схил, як і на могилі під Каневом, той-же задніпрський краєвид. Наспнали могила. Але по той бік Дніпра, якраз на фоні задніпрського пейзажу, стояв док з під'ємними кранами. Весь дикий, блідий пейзаж характерного Лівобережжя псувався. Док треба було усунути і за це взявся Лугвенева. На моменти зйомок док було одведено далеко звідси—до Ценного мосту.

Хрест на могилу ми точно зкопіювали по фотографії і за зламками старого хреста Шевченкового (в муз. ім. Шевченка). В павільйонних роботах я весь час пам'ятав, що все несправжнє в історичному фільмі завжди бреше і примушує відчувати брехню. В фільмі „Тарас Шевченко“, де дія зв'язана з певними історичними місцями і особами, в умовах побуту близької нам доби—особливо треба було остерегатись ляпсусів.

Оформлення павільйонів повинно бути просте—без фальшивих конструкцій, відповідати духу того часу з передачею всіх типових відтінків стилю.

Точно продуманий реквізіт, по можливості справжній (автентичність завжди має свою ціну).

Для цього я брав меблі і реквізіт, коли можна було, по музеях, купував у антикварів. Коли треба було—копіював музейні зразки, або робив по рисунках з картин. Павільйонів по сценарію треба було багато: кімнат, коридорів, куточків і т. д. щось коло 60-ти.

Деякі з них імітували казенні історичні кімнати: тюремну камеру, коридор і канцелярію Петропавлівської фортеці, канцелярію і казарму в Орську, майстерні Петербурзької Акад. Мистецтв, кімнати Шевченка в Акад. Мист. і т. д. Селянських хат було не багато: хата батьків Шевченка, дяківська хата й школа, хата, де малий Тарас читає над мерцем, хата маляра. Панських кімнат багато: Енгельгардта (в Вільні, в Петербурзі, на селі) Якобі, Квітки, Гребінки, Закревського, Гулака, Брюсова, Венеціанова, губернатора Фундуклея, майстерня Шіряєва (Петербург), майстерня Шевченка і т. д.

Крім цього будинок школи, де жив дяк, сільська дзвіниця і частина церкви Василя Блаженного в Москві.

Хату Тарасових батьків, дяківську й інші я будував по відомим мені старим зразкам і матеріалам, взятим з різних музеїв.

Прості хати я особливо старанно деталізував. Стіни обробляв так, щоб вони були вимашені глиною і почувався зруб, а не дихт. Дерево на лавах, дверях, миснику, вікнах я спеціально обробив під старе, многолітнє, а не крашене, як досі робили для кіно.

В добу Шевченка доживав свій вік стиль Емпіге з його спокійними, суховатими лініями.

Ного я й уживав здебільшого, надаючи йому де треба відтінків українського провінціалізму, користуючись фотографіями старих панських маєтків. Так для спальні Енгельгардта я використав інтер'єр в строгому емпіге Строгановського будинку з села Хотинь, Сумського повіту на Харківщині. Для Віленського будинку Енгельгардта, маючи на увазі, що в старому небагатому місті переважно були або безстільні, або ренесансові будинки—я живив ренесансу і в архітектурі і в меблях, які дістав в одеському музею.

Для кімнат старого Енгельгардта на селі я вжив змішаний стиль невольного переходу від ренесансу до емпіге, пам'ятаючи, що тут і архітектура і реквізіт могли бути давнішого стилю, а не новішого. Тут я використав архітектуру Козелецького будинку Розумовського (середина 18-го віку). Мебель—ранній емпіге. Килими справжні (муз. Акад. Наук); один датований 1812 р., другий 18-го віку. Портрети, люстри, книжки, чорнільні прибори, піч в ніші кахляна і т. д.—все відповідає стилю й добі.

Так робився „Тарас Шевченко“.

Проф. В. Бречевський

